

LEONTJEV, GENSPEJLINGSBEGREBET OG DEN ALMENE PSYKOLOGI

Kommentarer til artikler af Ole Dreier og Benny Karpatschof

Henrik Poulsen

For nogle år siden gav Dreier (1974) os en vægtig orientering om den bog af Leontjev, der senere er udkommet på dansk under titlen: *Problemer i det psykiskes udvikling* (Leontjev, 1977) – men som burde have heddet noget i retning af: problemer vedrørende psykens udvikling. Nu har Dreier (1981) i forrige nummer af *Psyke og Logos* ladet denne introduktion til Leontjev efterfølge af endnu én, som foruden en kort præsentation af Leontjevs hovedværk rummer en introduktion til det senere arbejde: *Tätigkeit, Bewusstsein, Persönlichkeit* (Leontjev, 1979), og som specielt diskuterer Leontjevs tanker om personlighedsbegrebet. I begge artikler omtaler Dreier forholdet mellem den almene psykologi og det konkrete og specifikke, og jeg vil her give mit eget bud på en forklaring af forholdets karakter. I denne forbindelse vil jeg omtale Freuds kliniske teori om seksualiteten som en teori, der kommer tæt på idealet af en almen-psykologisk teori – *in casu* en almen-psykologisk teori om dannelsen af, hvad Leontjev (1977, s. 340 ff.) ville have kaldt »personlige meninger«.

Forud herfor vil jeg dog kommentere et enkelt punkt i den artikel om Leontjevs virksomhedsbegreb, som Karpatschof (1981) har skrevet i samme ovenfor nævnte nummer af *Psyke og Logos*. Karpatschof kritiserer Leontjevs accept af Lenins genspejlingsteori, og skriver om begreberne genspejling og virksomhed, »at når Leontjev aldrig forsøger at montere sine grundbegreber sammen, så er det fordi dette er umuligt«. Jeg mener tvært imod, at det er heldigt, at Leontjev har overtaget Lenins genspejlingsteori, for så vidt som denne rummer en afvisning af repræsentationsteorier for kognitionen. Jeg mener også, at begreberne genspejling og virksomhed er bundet overordentligt tæt sammen i Leontjevs teori.

Der er mangt og meget, der er værd at fremdrage og kommentere i de to artikler, og ikke mindst Karpatschof vil med rette kunne sige, at jeg er gået uden om det væsentligste. Men tiden er knap, og jeg har måttet vælge at kommentere de punkter, jeg havde dannet mig meninger om, allerede før jeg læste artiklerne.

1. Genspejling og virksomhed

I 1909 fremlagde Lenin (1970) i *Materialisme og empiriokriticisme* sin bestemmelse af erkendelsen som genspejling af materien. At forstå denne

genspejlingsteori er en noget problematisk sag. Det er således ikke helt klart, hvorvidt genspejlingsteorien er eller ikke er en såkaldt repræsentationsteori.

En klassisk repræsentationsteori er det 17. århundrede blevet formuleret af John Locke, der så perceptionen som processer, der blev sat i gang ved, at omverdensgenstande påvirkede sansorganer, hvorved der i bevidstheden inden i vore hoveder produceredes »*ideas*«, der modsvarede egenskaber ved omverdensgenstandene. Omverdensgenstande og deres egenskaber kan vi ikke erkende direkte eller umiddelbart men kun via vor erkendelse af de ideer i vor bevidsthed, som står for eller repræsenterer egenskaber ved disse omverdensgenstande.

Locke sondrede som bekendt mellem to forskellige slags perceptuelle ideer: de primære og de sekundære sansekvaliteter. Til de primære sansekvaliteter hører ideer om egenskaber som størrelse, form, fasthed og bevægelse, og disse ideer anså Locke for afbildninger eller kopier af egenskaber ved omverdensgenstande. Ideen om en given størrelse eller form antoges således at være en afbildning af en faktisk egenskab ved den genstand, der havde produceret ideen. Anderledes forholdt det sig med de sekundære sansekvaliteter såsom ideer om farver, lyde, lugte, varme og kulde. Medens de primære sansekvaliteter antoges at være producerede af de primære omverdensgenstande, som de var tro afbildninger af, så antoges de sekundære sansekvaliteter ikke at være producerede af tilsvarende sekundære omverdensgenstande. De sekundære sansekvaliteter anså Locke for betingede såvel af *primære* egenskaber ved omverdensgenstande som af tilstande ved den perciperende person, hans sansorganer og hjerne. Sekundære sansekvaliteter var ikke afbildninger eller kopier af egenskaber ved omverdensgenstande, men kun resultater af samspillet mellem påvirkninger fra primære omverdensgenstande og subjektive tilstande. Kun de primære sansekvaliteter repræsenterer omverdensfænomener, men for så vidt angår den perception, der beror på primære sansekvaliteter, er Locke's repræsentationsteori en såkaldt kopiteori.

I en symbolteori fra det 19. århundrede som hos Helmholtz har vi et alternativ til repræsentationsteorier af den kopiteoretiske type. Helmholtz byggede videre på Charles Bell's og Johannes Müllers lære om de specifikke sanseenergier, i henhold til hvilken sanseindtrykkenes kvalitet afhænger af, hvilke sansorganer og nervebaner der er blevet stimuleret og aktiveret, hvorimod sansekvaliteten *ikke* afhænger af stimuleringens karakter. Således vil eksempelvis stimulering af øjet frembringe visuelle sanseindtryk, hvad enten stimuleringen består i lys, i mekanisk påvirkning gennem et slag på øjet, eller andet.

Omverdensgenstande kan heller ikke i henhold til denne teori erkendes direkte. De lader sig kun erkende middelbart via erkendelse af sanseindtryk af tilstande og aktiviteter i sansorganer og nervebaner, og Helmholtz' teori er således en repræsentationsteori. Medens Locke så erkendelsen af om-

verdensfænomener som baseret på erkendelse af ideer, der repræsenterer disse fænomener, ser Helmholtz erkendelsen af omverdensfænomener som baseret på erkendelse af sanseindtryk af nervøse tilstande og aktiviteter. Som indtryk af nervøse tilstande og aktiviteter kan sanseindtrykkene naturligvis ikke »ligne« de ydre påvirkninger, der har produceret dem. Sanseindtrykkene er ikke afbildninger eller kopier af omverdensfænomener, men dette udelukker dem ikke fra at kunne fungere som repræsentanter for disse omverdensfænomener. Denne repræsentationsfunktion beror på

- at de forskellige sanseorganer er specielt følsomme over for hver deres særlige former for stimulation (øjet for lys, øret for lyde, etc.)
- og at der er etableret faste forbindelser mellem processer i et givet sanseorgan og den del af hjernen, der fungerer som organ for sanseindtryk af en given kvalitet.

Repræsentanterne – sanseindtrykkene – er ikke kopier af omverdensfænomener, ligesom navne ikke ligner eller afbilder det, de benævner. Men i kraft af de nævnte lovmæssige sammenhænge kan repræsentanterne fungere som symboler for omverdensfænomener, og Helmholtz' repræsentationsteori er en såkaldt symbolteori.

Repræsentationsteorier – og det hvad enten de er kopi- eller symbolteorier – indebærer problemer vedrørende erkendelsens verdidikalitet. Hvis vi aldrig havde direkte kendskab til andet end vore egne ideer eller andre subjektive tilstande, som f.eks. Helmholtz' sanseindtryk, ville vi mangle et sikkert grundlag for at antage de materielle fænomeners eksistens. Vi føres derfor til agnosticisme og skepticisme med hensyn til den materielle verdens eksistens, og fra en sådan agnosticisme er vejen kun kort til en idealisme som hos Berkeley i begyndelsen af det 18. århundrede, hos Ernst Mach i slutningen af det 19. århundrede, og i Gestalt-psykologernes fænomenalisme fra 1920'erne og 30'erne. Fra repræsentationsteoriene føres man til på idealistisk vis at hævde, at det eneste, der eksisterer, er vore egne ideer, sansefølelser eller oplevelser. Den materielle verden er blot en idé, en forestilling eller en tankekonstruktion, med hvilken vi søger af bringe orden i vore oplevelser. Og dermed føres vi ud i absurditeter som følgende: Den materielle verden er en ren tankekonstruktion, som tænkes at producere de oplevelser og tanker, ud fra hvilken tankerne om den materielle verden er konstrueret som tanker om en producent af tanker, ud fra hvilke denne tænkte producent af tanker selv er konstrueret.

Lenins genspejlingsteori fremføres i forbindelse med en kritik af Helmholtz' symbolteoretiske version af en repræsentationsteori (Lenin, 1970, s. 197-202), men hvad er det, Lenin kritiserer, når han kritiserer Helmholtz? Favrholt (1978, kapitel 5) forstår Lenins kritik som en afstandtagen fra symbolteoretiske versioner af repræsentationsteorien, men ikke som kritik af repræsentationsteorien som sådan. Og Favrholt tolker herefter Lenins genspejlingsteori som en kopiteoretisk version af repræsentationsteorien,

- dels fordi Lenins kritik alene er rettet mod symbolteorier og ikke mod kopiteorier som Locke's,
- dels fordi Lenin karakteriserer erkendelsen som »kopier« (ibid., s. 197),
- og ikke mindst fordi han har valgt metaforene »afbildning« og »genspejling« til karakteristik af erkendelsen.

Hvis Lenin – således som jeg antager det – har ønsket at tage afstand fra repræsentationsteorier og ikke kun fra symbolteorier, må man nok indrømme, at udtrykket »genspejling« er uheldigt valgt. Når et sanseindtryk siges at genspejle objekter i verden, er det ikke unaturligt at forstå dette som baseret på en opfattelse af sanseindtrykket som et spejlbillede, ved iagttagelse af hvilket jeg kan informeres om objekterne, ligesom jeg kan se, at mine næseborshår er groede ved at betragte et spejlbillede af mit ansigt.

Men skønt jeg vil indrømme, at Favrhøldt har grunde, der taler for hans tolkning af genspejlingsteorien som en kopiteoretisk version af en repræsentationsteori, så mener jeg dog, at han tager fejl. Den tungeste indvending mod Favrhøldts tolkning ser jeg i det forhold, at genspejlingsteorien er et element i den polemik mod Machs empiriokriticisme, der er bogens hovedærinde. Lenin påviser, at Machs teori er idealistisk ligesom den idealisme, Berkeley så som konsekvens af agnosticismen i Locke's kopiteori. Lenins kritik af Helmholtz er en kritik af, at »de ydre genstandes eksistens underkastes en vis tvivl, idet tegn eller symboler er fuldt ud mulige i forhold til indbildte genstande, og enhver kender eksempler på *sådanne* tegn eller symboler« (Lenin, 1970, s. 199; fremhævelsen i citatets indledning er min). Lenin kritiserer Helmholtz' repræsentationsteori, fordi den giver plads for en skepticisme, der fører til idealisme, og det er vanskeligt at tro på, at han skulle have akcepteret den anden repræsentationsteori, der implicerede den samme skepticisme. Når Lenin retter sin kritik mod Helmholtz og ikke mod Locke, kan det forstås ud fra den betydning naturvidenskabsmanden og den erklærede materialist v. Helmholtz havde på den tid. Det bidrager også til forståelsen heraf, at Lenins kritik faktisk er rettet mod den marxistiske filosof Plekhanovs akcept af Helmholtz' teori.

For mig at se er argumenterne for Favrhøldts tolkning svagere end for at tolke Lenins genspejlingsteori som et alternativ til repræsentationsteorier af enhver art. Ved at karakterisere erkendelsen som genspejling har Lenin villet tage afstand fra teorier, der forstår erkendelse af den materielle verden som erkendelse, der opnås via erkendelse af indre subjektive repræsentanter. Repræsentationsteorier implicerer altid agnosticisme og skepticisme med hensyn til den materielle verdens eksistens, og fører derfra til idealisme, der benægter den materielle verdens eksistens og som dermed tillige benægter muligheden af verdikal (og non-verdikal) kognition. Med idealismen bliver »erkendelse« til tankekonstruktioner, der ikke kan tilskrives veridikalitet eller non-veridikalitet, men som i bedste fald kan tilskrives intern kohærens, skønhed eller andet lignende. Kognition forstået som genspejling er – trods metaforens svagheder – et begreb om viden om verden (og af

fejl- eller mis-opfattelser med hensyn til samme). Favrholdt (1978, s. 74) undrer sig over, at Engels og Lenin med ham anser den menneskelige kognition for i det store og hele veridikal, men det er vel ikke så mærkeligt endda. Det ville nok have været mere mærkeligt, om mennesket havde overlevet som art, hvis det havde været så kraftigt disponeret for non-veridikal kognition, som man kunne få indtryk af gennem den vestlige perceptions- og kognitionspsykologi, der har bygget videre på den engelske empirismes agnosticisme og skepticisme. Erkendelsen, som Lenin ser den, er et middel til regulering af handlinger, der realiseres i den materielle verden, og kognitionen må derfor kunne skaffe os korrekt information om netop denne materielle verden. Også Lenins opfattelse af den kognitive funktion som middel til primært veridikal erkendelse antyder, at Favrholdts tolkning af genspejlingsteorien som en repræsentationsteori næppe er korrekt.

Med sin karakteristik af den menneskelige erkendelse som genspejling har Lenin villet formulere et alternativ til repræsentationsteorier for erkendelsen, og genspejlingsteorien er således et indlæg i en filosofisk, erkendelsesteoretisk debat (af stor betydning for psykologien). Men sin tale om erkendelsen som afbildninger eller kopier har Lenin derimod på ingen måde villet give en psykologisk fremstilling af kognitionen som passiv modtagelse af information (se f.eks. Lenin, 1976, s. 185 og s. 352-53). En kritik af genspejlingsteorien for at være en psykologisk teori om kognitionen som en passiv informationsmodtagelse er dels skæv i sit sigte, fordi genspejlingsteorien primært er en filosofisk teori, og dels er den forkert, fordi Lenin ikke hyldede en sådan opfattelse (jfr. Séve, 1976, s. 64 f.).

Hos Leontjev (1978) finder man en formulering af en genspejlingsteoretisk opfattelse af erkendelsen, som jeg anser for af stemme godt overens med den tanke, Lenin har haft med sin kritik af Helmholtz' repræsentationsteori og med sin karakterisering af erkendelse som genspejling af den objektive realitet:

». . . das psychische Abbild ist kein Gegenstand. Entgegen den »physikalistischen« Vorstellungen existiert es nicht im Stoff des Gehirns in Form eines Gegenstandes, wie auch kein »Beobachter« dieses Gegenstandes existiert, welche nur die Seele sein könnte, nur ein geistiges »Ich«. Die Wahrheit ist, das der tatsächliche und handelnde Mensch mit Hilfe seines Gehirns und seiner Organe die äusseren Objekte wahrnimmt; wie sie ihm erscheinen, das ist ihr sinnliches Abbild. Wir betonen nochmals: Die Erscheinungen der *Objekte*, und nicht der von ihnen hervorgerufenen physiologischen Zustände.« (ibid., s. 71).

Med denne formulering har Leontjev ganske klart fremstillet genspejlingsteorien som alternativ til klassiske repræsentationsteorier – det være sig kopiteorier eller symbolteorier. Den psykiske afbildning eller genspejling er ikke et begreb om ideer, mentale eller fysiologiske tilstande eller processer, der kan udgøre *grundlag for erkendelse* af den materielle verden. Den er et begreb om *selve menneskets kognition* – dets mere eller mindre veridikale

erkendelse af den materielle verden, i hvilken det lever og handler.

Så langt så godt. Men hvordan hænger genspejlingsbegrebet sammen med virksomhedsbegrebet? Karpatschof (1981) siger, at Leontjev har måttet opgive at koble de to begreber sammen, fordi opgaven er uløselig, men jeg forstår ikke, hvad han kan mene dermed. For mig at se er det tværtimod ganske åbenbart, at Leontjev i sin redegørelse for psykens fylogeneses har haft held til at tydeliggøre, hvor snævert de to begreber er forbundne med hinanden. Jeg mener dog, at Leontjev ville have kunnet klarlægge sammenhængen endnu tydeligere, hvis han havde kendt og gjort brug af begreber og viden fra etologien. Dette vil jeg gøre et par bemærkninger om med særligt henblik på overgangen fra den sensoriske psykes stadium til den perceptive psykes stadium.

Leontjevs redegørelse for psykens fylogeneses (Leontjev, 1977), er en redegørelse for den psykiske genspejlingsfunktionens udvikling i løbet af den naturhistoriske udvikling, ved hvilken *homo sapiens* er blevet til. Leontjev har fremstillet psykens udvikling som et forløb med fem stadier:

- 1) irritabilitetens stadium,
- 2) den sensoriske psykes stadium,
- 3) den perceptive psykes stadium,
- 4) intellektets stadium og
- 5) bevidsthedens stadium.

Den psykiske genspejling er tilblevet og tildannet som redskab for reguleringen af de virksomheder, der er nødvendige for dyrets opretholdelse af livet under de givne eksistensvilkår. Under fastholdelse af dette grundsynspunkt redegør Leontjev for genspejlingsfunktionens udvikling som nødvendiggjort og betinget af ændringer med hensyn til virksomhedsformerne – og de sidstnævnte ændringer er nødvendiggjort af ændringer i eksistensvilkårene og muliggjort ved biologiske selektionsmekanismer. Man finder derfor på hvert af de fem udviklingsstadier en genspejlingsform, der nøje svarer til – eller: som er nøje tilpasset til – den for stadiet karakteristiske virksomhedsform. Overgangen fra én genspejlingsform til en anden sker, når en gammel genspejlingsform ikke længere er funktionel i forhold til en ny virksomhedsform.

De virksomhedsformer, der behandles i redegørelsen for psykens fylogeneses, er primært sådanne, der tjener til at sikre stofskiftets og livets opretholdelse, men de er ivørigt meget forskelligeartede. De spænder fra protozoers absorption af næringspartikler gennem organismens »mund«-overflade (på irritabilitetens stadium), til handlinger under brug af redskaber (på intellektets stadium) og samfundsmæssig produktion, der som sådan er kollektivers og ikke individers virksomheder (på bevidsthedens stadium).

Da de forskellige virksomhedsformer forudsætter hver deres genspejlingsform, må også disse genspejlingsformer være meget forskelligeartede på de forskellige udviklingsstadier. En væsentlig sondring mellem genspejlingsformerne er sondringen mellem psykisk og ikke-psykisk genspejling.

Hvor Aristoteles (se Engelsted, 1980) ville have regnet irritabilitetens stadium med til de psykiske, idet han ville have kaldt det for den vegetative psykes stadium, sætter Leontjev skellet ét trin højere. Irritabiliteten betragter Leontjev ikke som en psykisk form for genspejling. Denne påvirkelighed som f.eks. over for de næringspartikler, organismen kommer i kontakt med, har ingen selvstændighed i forhold til absorptionsvirksomheden, men er helt sammensmeltet hermed. En genspejling, der ikke er selvstændiggjort i forhold til den virksomhed, den tjener, vil Leontjev ikke regne for en psykisk genspejlingsform, men kun for en forform hertil.

Som det fremgår af betegnelsen: »den sensoriske psykes stadium«, regner Leontjev derimod genspejlingen på det andet udviklingsstadium for en psykisk genspejling. Dette finder jeg lidt problematisk, og jeg kunne selv føle mig fristet til at flytte skellet mellem ikke-psykisk og psykisk genspejling endnu et trin op. Min begrundelse er, at vi først på den perceptive psykes stadium finder en form for genspejling, der har karakter af mere eller mindre veridikal erkendelse af den materielle verden (jfr. diskussionen ovenfor om Lenins genspejlingsteori), hvilket hænger sammen med, at vi først på den perceptive psykes stadium møder en form for virksomhed med karakter af handling. – Endnu en gang hænger genspejlingsbegrebet og virksomhedsbegrebet snævert sammen.

De virksomhedsformer, Leontjev (1977, s. 259-280) omtaler som karakteristiske for den sensoriske psykes stadium, er, så vidt jeg kan se, adfærd af den type, man i etologien kalder instinktmæssig. Det er adfærd hos insekter, fisk og fugle, der behandles, og adfærden siges at blive udløst af og rettet imod enkelte stimuli og simple kombinationer af stimuli, som har biologisk mening i den forstand, at de i dyrets naturlige miljø er stabilt forbundne med genstande, der har livsopretholdende betydning. Leontjev (ibid., s. 261-262) nævner at dyret har vanskeligt ved at tilpasse sine reaktioner til situationen og til hindringer i denne, og når endelig en sådan tilpasning forekommer består den i, at ét stift reaktionsmønster ændres til et andet lige så stift reaktionsmønster.

Der synes ikke at kunne være tvivl om, at den adfærd, Leontjev omtaler her, er hvad etologer kalder instinktmæssig (konsummatorisk) adfærd med karakter af stereotype bevægelsesmønstre (*fixed action patterns*), der udløses af og som er orienterede mod »nøglestimuli« (*sign stimuli*). Sådan instinktmæssig aktivitet er ikke adfærd, der søger frem mod mål uden for eller ud over selve bevægelsesmønstrets realisering, og dyret får tilfredsstillet sit behov ved selve bevægelsesmønstret, uafhængigt af om de virkninger er producerede, der er de normale og biologisk funktionelle følger af reaktionen i dyrets naturlige miljø.

En sådan instinktmæssig adfærd har ikke karakter af handling. En handling er et forsøg på at producere eller forhindre en ændring i verden, og en handling vil almindeligvis kunne udføres med vilkårlige bevægelser (princippet om motorisk ækvivalens). En instinktmæssig adfærd er et nøje

specificerbart bevægelsesmønster, der er en reaktion på en given stimulati-on, men ikke et forsøg på noget som helst.

Genspejlingen har heller ikke karakter af erkendelse, men kun af sensi-tivitet over for adfærdsudløser. En genspejling, der alene består i stimu-lusregistrering, som udløser en motorisk reaktion, er ikke det samme som tilegnelse af information om verden med deraf betingede handlemulighe-der.

Swagheden ved instinktmæssig adfærd er, at adfærdens biologiske funk-tion kun kan realiseres under snævert afgrænsede vilkår. Skal dyret kunne realisere de biologiske funktioner under stærkt varierende vilkår, må det have en kapacitet for handling, og det vil (nok en gang) sige, at det under anvendelse af forskellige handlemåder må kunne producere eller forhindre givne ændringer i verden. Men for at kunne udføre sådanne handlinger, må dyret kunne konstatere, hvorvidt handlingsmålet er eller ikke er realiseret, ligesom det må kunne percipere veje til målet og hindringer på vejen: dyret må have kapacitet for veridikal kognition af fænomener i den materielle verden. En kapacitet for handling forudsætter en kapacitet for veridikal kognition. Handlingskapacitet forudsætter kapacitet for *psykisk* genspej-ling, og det vil sige for genspejling i genspejlingsteoriens forstand. Og om-vendt: en kapacitet for *psykisk* genspejling (i.e. for veridikal kognition) op-træder først på det udviklingsstadium, hvor virksomheden har karakter af handling.

Leontjevs afsnit om den perceptive psyke (Leontjev, 1977, s. 280-289) ta-ler om virksomheder, der under variation med hensyn til bevægelser og handlemåder fører frem til de genstande, de er rettede imod. Og der tales om genspejlinger som afbildninger *af genstande* – ikke af enkelte stimuli. Afsnittet er noget skitse-mæssigt, men jeg tror, at man nok tør læse det som en redegørelse for et udviklingsstadium, på hvilket den dominerende virk-somhed har handlingskarakter, og hvor genspejlingsformen derfor må ha-ve karakter af erkendelse af den objektive realitet.

Genspejlingsbegrebet og virksomhedsbegrebet er – som de nødvendigvis må være det – snævert sammenkoblede i Leontjevs teori. Men det er gen-spejlingen (kognitionen) og ikke virksomheden, Leontjev har bestemt som psykologiens genstand. Dette har generet nogle af hans læsere, som f.eks. Engelsted (1981, s. 128-129), der ville have foretrukket, at Leontjev havde sat menneskets konation, dets stræben, dets handlinger, dets virksomheder som psykologiens genstand. For mig at se har Leontjev dog haft et rigtigt jugement.

Menneskets handlinger bør man i hvert fald ikke betragte som psykologi-ens genstand – ligegyldigt hvor betydningsfulde virksomhederne er for gen-spejlingen. En persons handlinger forklarer og forudsiger vi ud fra et standpunkt, som Dennett (1979, s.6) har kaldt det intentionale. Dette standpunkt indebærer, at handlingen forklares og forudsiges ud fra perso-nens kognition og konation (*his beliefs and desires*), samt ud fra en rationa-

litetshypotese, i henhold til hvilken personen vil søge at realisere de mål, han har sat sig, med de ud fra hans viden og opfattelse hensigtsmæssige midler. Dette intentionale forklaringsprincip er ikke nogen videnskabelig psykologisk opdagelse, og psykologien vil aldrig kunne finde frem til et bedre forklaringsprincip, så længe det er menneskelige *handlinger qua handlinger*, vi søger at forklare (jfr. Poulsen, 1977).

Når psykologien trods det intentionale forklaringsprincips uovertræffelig-hed dog kan yde et bidrag til forståelse og forklaring af menneskelige handlinger, er det fordi psykologiens opgave er at forstå vilkårene for den kognition og konation, der udgør en væsentlig del af grundlaget for intentionale handlingsforklaringer. Det, der gør konationer til genstande for psykologien, er imidlertid først og fremmest den »personlige mening« (jfr. Leontjev, 1977, s. 340 ff), som konationens objekt (i.e. det, der ønskes, begæres ell. lign.) har for personen.

Leontjev synes således at have valgt rigtigt, når han – i overensstemmelse med stort set alle andre ikke-behavioristiske psykologier – har udpeget den psykiske genspejling (eller: kognitionen) som psykologiens genstand.

2. Den almene psykologis forhold til det konkrete og specifikke

Der var en gang, da man uden diskussion gik ud fra, at de psykiske funktioner, som f.eks. sansning, tænkning og erindring, i alt væsentlig var uforandret de samme overalt og til alle tider. Dette var en udtalt forudsætning for psykologien som videnskab, idet psykologien som enhver anden videnskab måtte studere det invariante og det konstante bag variationer og forandringer. Ganske vist var det åbenbart, at børnenes psyke ændrede sig i løbet af deres opvækst, men udviklingspsykologien skulle søge det almene i fællestrækkene bag de individuelle udviklingsforløb.

Amerikansk kulturanthropologi med forfatterskaber som Benedict's (1935) og Mead's (1928 og 1935) rokkede lidt ved troen på psykens universelle karakteristika. Men kulturanthropologerne syntes at mangle teoretiske muligheder for at gøre det forståeligt, hvorfor de psykiske funktioner måtte antage forskellige skikkelser i forskellige kulturer, og på grund af denne mangel blev det let at affærdige variationerne som kuriositeter.

Ikke før 1970'erne blev psykologien for alvor provokeret til at problematisere den skjulte tese om psykens invarians. »Det menneskelige væsen er ikke noget abstraktum det enkelte individ iboende. I sin virkelighed er det indbegrebet af samfundsforholdene«, lyder Marx' 6. Feuerbach-tese. Menneskets psyke er formet af de samfundsmæssige livsvilkår, og marxistiske psykologer havde en teori om, hvorfor det forholder sig således:

- Mennesket opretholder livet ved arbejde, dvs. ved deltagelse i den samfundsmæssigt organiserede produktion.
- For at kunne honorere de krav, produktionen stiller, må menneskene til-egne sig passende begreber, viden, holdninger og færdigheder – de må

tilegne sig en produktionsadækvat psyke.

- Da produktionsmåden og samfundsformationen undergår forandringer i løbet af historien, må dette også gælde menneskenes psyke. Psyken må variere over tid og fra én samfundsformation til en anden.

Med argumentation af den art fik den marxistiske tese om psykens variationer langt større gennemslagskraft end den kulturanthropologiske.

Men nu var psykologien i knibe. På den ene side var det vanskeligt at benægte, at den menneskelige psyke var en foranderlig størrelse, der antog forskellige skikkelser i historiens skiftende samfundsformationer. Men på den anden side måtte psykologien som videnskab nødvendigvis være almen. Psykologien kunne ikke få lov til at falde fra hinanden i lige så mange »psykologier«, som der er samfundsformationer.

En vej ud af dette dilemma kunne synes at bestå i at søge bag om såvel de individuelle som de samfundsspecifikke træk ved psyken, med henblik på at finde de træk (som f.eks. bevidsthed, instinktfattighed og begrebsbrug), der er almene i den forstand, at de er karakteristiske for mennesket som biologisk artsvæsen. Den videnskabelige psykologi er en almen psykologi, og som sådan er den en videnskab om de fællesmenneskelige, artstypiske træk ved psyken. I min bog om *Begreber og begrebsdannelse* (1973, kap. 1) har jeg givet udtryk for en sådan opfattelse, og da jeg i dag anser den for en fejltagelse, trøstede det mig lidt, da jeg for nylig læste, at kulturanthropologer som Clyde Kluckhohn og Talcott Parsons har talt for en tilsvarende opfattelse på deres felt (jfr. Geertz, 1965).

Hvis den videnskabelige psykologi skal være en almen psykologi i den forstand, at den kun behandler de træk ved psyken, der er fællesmenneskelige og artstypiske, vil det have uacceptable konsekvenser. Psykologien bliver en videnskab, der afviser at beskæftige sig med og søge at begribe de psykiske funktioner i de specifikke former, hvori de faktisk forekommer i bestemte samfund og hos konkrete individer. Psykologien bliver uden relevans for forståelsen af psykiske funktioner, således som de forekommer i psykologisk praksis, og anvendt-psykologisk forskning må nødvendigvis angå fænomener, der er så specifikke, at de falder uden for en videnskabelig psykologis genstandsområde. Hvis den videnskabelige psykologi skal forstås som almen psykologi, der behandler de artstypiske træk ved psyken, bliver den videnskabelige psykologi irrelevant og den relevante psykologi uvidenskabelig.

Vi må finde en anden vej ud af vort dilemma. En videnskabelig psykologi må sigte mod almene teorier til forståelse af det konkrete og specifikke. Hvordan skal en sådan teori se ud? Og har psykologien almene teorier af denne art, som kunne illustrere, hvordan en teori på én gang kan være almen og være et redskab til forklaring af fænomener, der er konkrete og specifikke? Som allerede sagt mener jeg, at vi har en sådan teori i Freuds kliniske teori om den seksuelle udvikling, hvis teorien tolkes som George S.

Klein (1969) har gjort det. Her følger nu min tolkning af Klein's tolkning af Freud.

I Freuds metapsykologi begribes motivation i kvasi-fysiologiske termer som energi, der søger udladning – som en indre drivkraft og spændingstilstand, der søges reduceret og helst bragt helt ud af verden. I de tanker om seksualiteten, der har relevans for praktisk klinisk arbejde, har man en helt anden psykoanalytisk »teori«, der begriber motivationen på det seksuelle område som de subjektive betydninger, seksuelle emner har for personen. Metapsykologiens motivationsbegreb er uforeneligt med det fundamentale sagforhold, at seksuel og sensuel nydelse ikke er en simpel effekt af spændingsreduktion og fjernelse af et endogent ubehag – nydelsen står i et langt snævrere afhængighedsforhold til passende stimulation af passende kropsområder og -dele. Den kliniske teori afspejler, at det hos mennesket netop er de subjektive betydninger (eller: de personlige meninger), der har motivfunktion (jfr. Poulsen, 1980; se også Hem, 1981), og hertil svarer, at det i terapien ofte vil være en vigtig opgave at hjælpe patienten til at blive sig bevidst, *hvilke* subjektive betydninger, der ligger til grund for de positive eller negative valenser, han oplever bestemte emner som udstyrede med – for derefter at komme til erkendelse af, *hvorfor* emnerne har de pågældende subjektive betydninger.

Freuds teori om seksualiteten skal muliggøre en forståelse af, hvorledes den voksne seksualitet er medbetinget af oplevelser og erfaringer fra længe før puberteten og før forplantningsevnen træder i funktion. Teorien bidrager til forståelse af tidlige præ-seksuelle erfaringers betydning for udformningen af den voksnes begreb om det seksuelle, samt for dannelsen af de valenser og de subjektive betydninger, som seksuelle emner har for personen, og som (for betydningernes vedkommende) motiverer ham til at søge eller undgå seksualitet, og til at søge eller undgå seksualitet i disse eller hine former.

Kapaciteten for sanselig nydelse ved adækvat stimulation af sensitive kropsområder er det aspekt ved seksualiteten, der forbinder denne med præ-seksuelle kapaciteter for sensuel nydelse, ikke mindst fordi opdragerne, og siden hen den opdragede, i sensualiteten ser et grundlag for at begribe voksen seksualitet og infantil sensualitet som beslægtede fænomener.

I kraft af denne sensualitetsbårne sammenhæng mellem voksen seksualitet og infantil sensualitet kan de positive og negative erfaringer, som barnet gør med sin sensualitet, få betydning for, hvilke valenser og hvilke subjektive betydninger sensualitet og seksualitet kan få. Hvordan dette kan gå til, vil jeg skitsere således:

- De tidligste erfaringer med sensualiteten er gjort længe før barnet er blevet en begrebs- og sprogbruger, og før det er blevet bevidst om sondringen mellem sig selv og en objektivt eksisterende omverden. Disse erfaringer må derfor i begyndelsen bæres videre (eller: huskes) alene som dispositioner for affekter og for adfærd, nml. som dispositioner for at

nærme sig til eller trække sig bort fra »lignende« situationer og fænomener.

- Efterhånden som der udvikles en perceptiv psyke, der er selvstændiggjort i forhold til adfærden, og en rudimentær form for bevidsthed, kan affekt- og adfærdsdispositionerne blive til dispositioner for at opleve situationer og fænomener med positive og negative valenser, dvs. som tiltrækkende og frastødende. Samtidig hermed dannes gennem nye erfaringer med sensualiteten nye dispositioner for at opleve »lignende« emner med samme positive eller negative valenser. Erfaringerne kan nu bæres videre som dispositioner for valensoplevelser og affekter.
- Efterhånden som barnets begrebs- og sprogbrug udvikles, får det muligheder for at applicere begreber med beskrivelsesfunktion på emner – erindrede og nye – som barnet oplever med henholdsvis gamle og nye valenser. Barnet får mulighed for at kategorisere og beskrive fænomener som farlige eller trygge, som ydmygende eller ærefrygtindgydende, etc., etc. – og herefter kan erindringerne bæres videre som subjektive betydninger.

Nye former for erindring erstatter kun delvis ældre former. Nogle erindringer føres med helt op til voksenalderen i form af rene adfærdsdispositioner, og endnu flere føres med i form af rene dispositioner for valensoplevelser. For disse erindrings vedkommende vil det senere kunne stå som et problem, om man kan blive sig situationernes subjektive betydninger bevidst – om man kan blive sig bevidst, hvorfor dette eller hint virker tiltrækkende eller frastødende på én. At blive sig disse subjektive betydninger bevidst implicerer i reglen, at vagt erindrede situationer og hændelser tolkes retrospektivt under brug af begreber, som personen ikke havde til sin rådighed, dengang situationen forelå og hændelsen indtraf. Bevidstgørelsen vil meget sjældent have karakter af simpel genfremkaldelse i hukommelsen.

Dannelsen af adfærdsdispositioner, af dispositioner for valensoplevelser, og af dispositioner for oplevelse af subjektive betydninger er resultater af opdragelse, og opdragelse er en social nødvendighed som kompensering for den instinktfattigdom, der er karakteristisk for den menneskelige seksualitet. Den mangelfulde instinktregulering er den ene side af en medalje, hvis anden side er seksualitetens umådelige plasticitet, men intet samfund kan tolerere hvad som helst på dette område: seksualiteten skal som det normale tage heteroseksuel og genital form, således at livet kan reproducere.

Det er forældrene, der fungerer som samfundets primære agenter for den sociale forming af seksualiteten, men denne sociale formning betår ikke kun deri, at der som allerede omtalt gennem forskellige opdrageres forskelligartede reaktioner på barnets sensualitet inden for det samfundstypiske dannes forskelligartede dispositioner for oplevelse af sensuelle-seksuelle emners subjektive betydninger og valenser. Dannelsen af dispositioner for oplevelse af sensuelle-seksuelle emners subjektive betydninger og valenser

går hånd i hånd med opdragelsesmæssig pression i retning af afgrænsning af sensualitet fra non-sensualitet, af seksualitet, og af tilladt fra ikke-tilladt sensualitet og seksualitet.

Barnets vilkår for at drage de grænser, der ønskes draget, er imidlertid ikke de bedste. Således er flere af de kropzoner og organer, ved stimulation af hvilke sensuel nydelse kan opnås, tillige områder og organer med non-sensuelle funktioner. Munden tjener eksempelvis både som det lille barns organ for sensuel nydelse, for fødeindtagelse og for undersøgelse af ting. Et sådant forhold giver nærliggende muligheder for sensualisering og seksualisering af non-sensuelle og non-seksuelle funktioner, og de sidstnævnte får da de valenser og subjektive betydninger, der er knyttede til de førstnævnte.

Også grænsedragningen mellem tilladte og ikke-tilladte former for sensualitet og seksualitet er problemfyldt. Det er således en nærliggende kilde til usikkerhed og konflikt, at de familiemedlemmer, der i flere henseender er de naturligste partnere i aktiviteter til opnåelse af sensuel-seksuel nydelse samtidig er de mest forbudte. Og en særlig vanskelighed ligger deri, at grænserne mellem tilladt og ikke-tilladt sensualitet flyttes, efterhånden som barnet bliver ældre: hvad der er tilladt sensualitet på ét alderstrin, er uacceptabelt på et andet.

Det opdragelsesmæssige pres i retning af grænsedragning sætter ind tidligt i barnets liv på et tidspunkt, hvor det har vanskeligt ved at begribe, hvad det egentlig er for grænser, opdragelsen tager sigte på. Hertil kommer, at opdragerne i almindelighed har et kompliceret og uafklaret forhold til sensualitet og seksualitet, hvilket bidrager stærkt til at forplumre de allerede i forvejen uklare vande. Endelig bør det nævnes, at der er betydelige forskelle mellem opdragere med hensyn til, hvor og hvordan de trækker grænserne.

Når Piaget redegør for den kognitive udvikling som et forløb fra det sensoriske stadium, over det præoperationelle og det operationelle stadium, frem til de formelle operationers stadium gøres det i en teori, der søger at klarlægge det almindelige eller typiske udviklingsforløb frem til den fællesmenneskelige voksne psyke. Når bortses fra de mindre væsentlige tanker om udviklingen med hensyn til de forskellige kropszoners varierende positioner som dominerende erogene zoner, er Freuds kliniske teori om den seksuelle udvikling imidlertid *ikke* nogen deskriptiv redegørelse for den almindelige, den gennemsnitlige eller den typiske udvikling. Den er derimod en teori, der peger på en række relevante variable og mekanismer, med hvilke der – afhængig af hvilke værdier de variable antager i de forskellige konkrete tilfælde – produceres et ubegrænset antal forskellige og specielle udviklingsforløb og udviklingsresultater på det seksuelle område.

Det er let at se, at en sådan teori må kunne være relevant for begribelsen af den specielle form, seksualiteten har fået hos denne eller hin konkrete patient i den kliniske praksis. Men for psykologer, der har vænnet sig til al-

menes teorier som Piagets, kan det være svært at se den kliniske seksualitets-teori som en almen psykologisk teori.

Freuds kliniske teori om den seksuelle udvikling har ikke samme form som Piagets deskriptive teori om den kognitive udvikling. Den har snarere formel lighed med Darwin's evolutionsteori om arternes udvikling ved naturlig selektion baseret på variationer med hensyn til arveanlæg, med hensyn til tilpasning til livsbetingelserne og med hensyn til forplantningsmuligheder. Ingen ville forlange af Darwin, at han skulle have givet en deskriptiv redegørelse for det typiske eller det gennemsnitlige udviklingsforløb. Darwin har i en lille kompakt, eksplanatorisk teori redegjort for de variable og de mekanismer, med hvilke alle konkrete og specielle udviklingsforløb er blevet og vil blive producerede – og Freuds kliniske teori om den seksuelle udvikling gør noget tilsvarende.

Freuds teori viser os, hvordan en psykologisk teori på én gang kan være en almen teori og kan muliggøre forklaring af det konkrete og specifikke. Videnskabelig psykologi er altid almen, men det betyder ikke, at den kun kan sigte mod den artstypiske og fællesmenneskelige psyke, medens den må negligere psyken i dens specifikke former i bestemte samfund og hos konkrete personer.

Sondringen mellem den almene psykologi og de andre psykologiske discipliner, som f.eks. de anvendte, kan ikke være en sondring mellem mere eller mindre videnskabelig psykologi – på begge sider af skellet må der søges erkendelse af almene lovmæssigheder. Sondringen er mellem de psykologiske discipliner, der – som udviklingspsykologien og de anvendte discipliner – søger de almene lovmæssigheder på hver deres specielle område (psykens ontogenese, psykopatologien, arbejdet, opdragelsen og uddannelsen), og på den anden side en almen psykologi, der ikke er således specialiseret.

LITTERATUR

- BENEDICT, R. *Patterns of culture*. Boston: Houghton, Mifflin, Company, 1935.
- DENNETT, D. C. *Brainstorms. Philosophical essays on mind and psychology*. Hassocks, Sussex: The Harvester Press, 1978.
- DREIER, O. En præsentation og vurdering af Leontjevs almene psykologi. *Udkast*, 1974, 2, 247-351.
- DREIER, O. Psykologien som historisk-materialistisk videnskab. *Psyke og logos*, 1981, nr. 1, 7-49.
- ENGELSTED, N. Psykogenesen. *Psyke og logos*, 1980, nr. 1, 91-111.
- ENGELSTED, N. *Om den politiske natur*. København: Antropos, 1981.
- FAVRHOLDT, D. *Lenin, hans filosofi og verdensanskuelse*. København: Gad, 1978.
- GEERTZ, C. The impact of the concept of culture on the concept of man. I: Platt, J. R. (ed.) *New views of the nature of man*. Chicago: The University of Chicago Press, 1965.
- HEM, L. Om begripen af menneskelig motivasjon. *Psyke og logos*, 1981, nr. 1, 139-159.
- KARPATSCHOFF, B. Leontjevs virksomhedsbegreb – og menneskets virksomhed. *Psyke og logos*, 1981, nr. 1, 51-69.

- KLEIN, G. S. Freud's two theories of sexuality. I: Breger, L. (ed.) *Clinical-cognitive psychology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1969.
- LENIN, V. I. *Materialisme og empiriokriticisme*. København: Tiden, 1970.
- LENIN, W. I. *Werke* (Vol. 38). Berlin: Dietz Verlag, 1976.
- LEONTJEV, A. N. *Problemer i det psykiskes udvikling*. København: Rhodos, 1977.
- LEONTJEV, A. N. *Tätigkeit, Bewusstsein, Persönlichkeit*. Berlin: Volk und Wissen, 1979.
- MEAD, M. *Coming of age in Samoa*. Harmondsworth: Penguin Books, 1973. 1. udg. 1928.
- MEAD, M. *Sex and temperament in three primitive societies*. New York, 1935.
- POULSEN, H. *Begreber og begrebsdannelse*. København: Berlingske Forlag, 1973.
- POULSEN, H. Materialistic conceptions of cognition, the principle of reinforcement, and Skinnerian behavior therapy. *Scand. J. Psychol.*, 1977, 18, 1-9.
- POULSEN, H. Motiver og motivation. *Psyke og logos*, 1980, nr. 2, 179-211.
- SÈVE, L. *Über die materialistische Dialektik*. Frankfurt a.M.: Marxistische Blätter, 1976.
- TINBERGEN, N. *The study of instinct*. Oxford: Oxford University Press, 1951.